

KUR'ÂN'DA İLETİŞİM MODELLERİ: ALLAH-İNSAN ETKİLEŞİMİ*

M. Zakî İbrahim**/ Çev. Burhan Sümertaş***

ÖZET

Bu çalışma, Allah ile insanoglu arasında gerçekteşen iletişim süreçlerini açıklamak amacıyla “*mercut bir yapının veya sürecin ilgili noktalarının uygunluğu için oluşturulmuş kuralların ve sembollerin yapıları*”¹ şeklinde tanımlanmakta olan iletişim biçimlerini kullanmaktadır. Allah'ın mahiyet itibariyle farklı oluşuna ilave olarak, insanlara görünür olmaması sebebiyle Allah-insan iletişiminden bahsetmek zor gibi görünse de imkânsız değildir.

Genel iletişim modeli Kur'ân'ın 42:51. ayetiyle uyumlu olarak oluşturulmuştur. Daha sonra belli birtakım modeller ise, ilgili ayetin bölümlerine göre oluşturulmuştur. Her bir iletişim modeli Kur'ân ve Hadis'lerden örneklerle detaylandırılmıştır. Yer verilen her modelde, iletişimin ve bağıntılarının anahtar unsurlarını tanımlamak suretiyle Allah-insan iletişim sürecini açıklamaya çalıştım.

Bu çalışma iletişim modellerini oluşturmak için tamamen Kur'ân'a dayanmakta, iletişimle ilgili ayeti/ayetleri ele almakta, kelimelerin semantik unsurlarını tahlil etmekte, terimin belâğata dayalı muhtevasını açıklamakta ve bütünüyle klasik ve modern dönemlerin ilk kaynaklarından yararlanmaktadır.

Anahtar Terimler: İletişim, etkileşim, biçim, Kur'ân, melek.

* Bu makalenin İngilizce orijinali “Models of Communication in The Qur'an: Divine-Human Interaction” adıyla *The American Journal of Islamic Social Sciences* adlı dergide yayımlanmıştır: Volume XXII, Number: I, Winter 2005, Herndon, USA. Derginin internet adresi: <http://www.amss.org/AJISSMissionStatement.aspx> biçimindedir. Makalenin yazarı Dr. Mohammad Zakî İbrahim aynı zamanda derginin editörlerindendir. Çalışmasının Türkçe'ye çevrilip yayımlanması yönündeki talebimizi memnuniyetle karşılamasının ardından tarafımıza gönderdiği özel yazılı izin doğrultusunda hareket ettiğimizi belirtir, kendisine teşekkür ederiz. (Çeviren)

** M. Zakî İbrahim, Kanada'daki Winnipeg Üniversitesi'nde İslami çalışmalar yürüten bir öğretim üyesidir. Malezya'daki *Uluslararası İslam Üniversitesi'nin İslami İlimler ve İnsan Bilimleri* makamlarınca kendisine takdim edilen B.A. Onur ödülü (kitle iletişiminde ikinci derecedir) ile, Quebec-Kanada'daki McGill Üniversitesi'nin *İslami Çalışmalar Enstitüsü* tarafından verilen Ph. D. (doktora derecesi) ünvanına sahiptir.

*** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi/ARTVİN. E-posta: bsumer55@gmail.com

¹ Karl W. Deutsch, “On Communication Models in the Social Sciences”, *The Public Opinion Quarterly*, 1952, XVI, 356.

MODELS OF COMMUNICATION IN THE QUR'AN: DIVINE-HUMAN INTERACTION

ABSTRACT

This study uses models of communication, defined as “*structures of symbols and rules designed to correspond to the relevant points of an existing structure or process*” to explain the process of communication between God and human beings. The invisibility of God to human beings, coupled with His difference in nature, appear to make such interaction difficult -but not impossible- to conceive.

A general communication model is constructed in accordance with Qur'an 42:51. later, specific models are drawn according to the verse's segments. Each model is elaborated by examples from the Qur'an and the Hadith. In each model, I explicate the process of divine-human interaction by identifying the key elements of communication and their relationships.

To devise the models, this study depends on heavily on the Qur'an, identifies communication-related verse(s), analyzes the words' semantic components, and reveals the expression's rhetorical implications, all drawn from the primary sources of the classical and modern eras.

Key Words: Communication, interaction, model, Qur'ân, angel.

GİRİŞ

İletişim çalışmaları on dokuzuncu yüzyıl boyunca basit ve mütevazî düzeyden, daha karmaşık yapılara doğru hızlı bir şekilde gelişme kaydetmiştir. Ancak iletişim konusu, Müslüman âlimlerden çok az ilgi görmüştür.² Öte yandan, açıklamalarda yaygın olarak kullanılmasına ve zor süreçleri kolaylaştırmasına rağmen, iletişim biçimlerinin hemen hemen hiç cazibesi olmamıştır. Halbuki iletişim araçları dağınık bilgileri düzenleyebilmekte, karmaşıklığı ve belirsiz iletişim süreçlerini kolaylaştırabilmekte, sonuçları tahmin etmeye yardımcı olabilmekte veya bazı gerçekler hakkında yeni bilgileri ortaya çıkarabilmektedirler.³

² Muhammed A. Siddiqui, “Interpersonal Communication: Modeling Interpersonal Relationship, An Islamic Reperspective”, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 5, no. 2, 1988, s. 239.

³ Surendra Sing, “Models of Communication: An Overview, *The Eastern Anthropologist* 37, no. 1, 1984, s. 16.

Kur'an, Allah'tan insanlara doğru gerçekleşen üç olası iletişim yolundan söz etmektedir: *vahyederék, bir perde arkasından ve bir elçi göndermek suretiyle* (42:51).⁴ İletişimin bu kompleks çeşitleri daha fazla açıklama olmaksızın zor anlaşılmaktadır. Müslüman Kelamcılar, aslında Allah'ın iletişim eylemini doğrulayan⁵ bir mahiyete sahip bulunan "konuşması"nın keyfiyetine yönelik hassas tartışmalara girdiler. Ama bu ilâhî iletişim süreci -en azından insan iletişimine göre karmaşık olduğu açıktır- ayrıntılı bir biçimde açıklanmadı. Bu yüzden bu makale, Kur'an'dan belli örnekleri ve çeşitli iletişim modellerini kullanarak mümkün olduğu kadar Allah-insan etkileşim sürecini inceleme amacını gütmektedir. Verilen her bir örnekte iletişim sürecinin temel elemanları yani kaynak,⁶ elçi, alıcı,⁷ kanal (vasıta),⁸ cevap (efekt),⁹ geri bildirim¹⁰ ve gürültü¹¹ göz önünde bulundurularak bu başarıldı.

İLETİŞİM MODELLERİNİN FONKSİYONLARI

Öncelikle, iletişim biçimlerini belirlemek için öğretici olacak bir bilgi vermek istiyoruz: Karl W. Deutsch iletişim biçimlerini "*mevcut bir yapının veya sürecin ilgili noktalarının uygunluğu için oluşturulmuş kuralların ve sembollerin yapıları*"¹² olarak tanımlamaktadır. Karl W. Deutsch'tan birkaç on yıl sonra Joseph A. Devito iletişim biçimlerini daha veciz bir şekilde şöyle özetlemiştir: "*Onlar, süreçlerin bir tür görsel veya sözel tanımlamalarıdır.*"¹³ Onların ana görevi; karmaşık bir iletişim sürecini, en önemli parçalarını ve anahtar unsurlarını tanımlayarak ve

⁴ Bu makalede esas alınan Kur'an tercümesi şudur: *The Holy Qur'an: English Translation of the Meanings and Commentary*, Medine, Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Basım Tesisi, h. 1411.

⁵ İletişim: "Bilgi akışı veya değişimi; işaret mesajları veya konuşma (fili iletişim), yazma (yazılı iletişim), telefon, telgraf, radyo gibi araçlar vasıtasıyla belli bireylere veya gruplara yöneltilen bilgi akışı." Richard Websters, *Webster's New Dictionary of Media and Communications*, New York: Webster's New World, 1990, s. 104.

⁶ Kaynak: "Mesaj oluşturan herhangi bir şahıs veya nesne. Bir kaynak bireysel konuşma, yazma veya işaret olabileceği gibi, reklam politikası düzenleyen bir grup insan ya da problem çözen bir bilgisayar da olabilir." Joseph A. Devito, *The Communication Handbook*, New York: Harper and Row, 1986, s. 302.

⁷ "Herhangi bir şahıs; ya da mesaj oluşturan bir nesne" *y.a.g.e.*, s. 117.

⁸ "Üzerinden sinyaller (mesajlar) gönderilen bir araç veya vasıta" *a.g.e.*, s. 52.

⁹ "Bazı uyarıcılara tepki olan açık ya da gizli herhangi bir davranış" *a.g.e.*, s. 267.

¹⁰ "Kendi kaynağına geri beslemeli bilgi" *a.g.e.*, s. 117.

¹¹ "Kaynağı tarafından tasarlanmış mesajı bozan şey; kaynağı tarafından alınması için tasarlanmış mesajı alıcının almasını engelleyen şey" *a.g.e.*, s. 203.

¹² Deutsch, *On Communication Models*, s. 356.

¹³ Devito, *The Communication*, s. 203.

bunların parçaları arasındaki ilişkileri göstererek kolay bir tarzda ortaya koymaktır.¹⁴

Özel bir gerçeklik hakkındaki bilgi ve veriler tutarsız ve düzensiz ise, düzenleyici olarak hizmet etmesi için bir model oluşturulabilir. Böylece o model, bilgiyi düzenli bir yapı içinde sunar ve zahiren zıt bilgi ile olası uzlaştırma yolları arasındaki benzerlikleri ortaya koyar. Denis McQuail ve Sven Windahl bir modelin “muhtelif farklı şartların genel portresini” verdiğini açıklamaktadır.¹⁵ Bu düzenleme kapasitesi açıklayıcı bir özellik de sunmaktadır. Örneğin, bu garip ve karmaşık iletişim süreci bütün garip süreçleri bir kenara çekerek düzenlendiğinde bu açıklayıcı keyfiyet gayet net olarak anlaşılmaktadır. Bir model aracılığıyla tahminler yapılabilir ve sonra fiziksel bilimlerde bir deneme ve tecrübe süreciyle irtibatlandırılabilir. Aksi taktirde bu tahminler işlevsel olarak kabul edildikleri zaman “sadece açıklama” olarak kalırlar. ikinci senaryoda bile yeni gerçeklerin ortaya çıkma olasılığının belli noktalarda faydalı bir fonksiyona sahip olduğu keşfedilmiştir.¹⁶

Yukarıda anlatılanlarla, iletişim modellerinin yapısal ve fonksiyonellik açısından sınıflandırılması önerilmektedir. Yapısal iletişim modelleri, bir radyo cihazı ve onun parçaları için oluşturulmuş bir şema gibi, belirli yapıları veya olguları tanımlamaktadır. Fakat sistemler ve süreçler, anahtar unsurlarla aralarındaki ilişkileri ve birbirleri üzerindeki etkileri gösterecek şekilde tanımlanırlarsa, işte o zaman da modeller fonksiyonel olarak tanımlanırlar.¹⁷ Bu çalışmada temellendirilen iletişim modelleri, andığımız bu ikinci kategoriye girmektedir. Çünkü onlar Allah ile insanlar arasındaki müphem ve karmaşık tabloyu alıp daha anlaşılabilir ve sade bir tarzda sunacak şekilde kullanılmaktadırlar.¹⁸

Ancak bütün iletişim modellerinin eksikliklerinin bulunduğu da dile getirilmelidir. Örneğin; bazı bilim adamları, iletişim biçimlerinin insanı belli bir noktaya odaklayarak sınırladığını iddia etmektedirler. Bu sınırlanma ve sürecin derin bir gözlemden mahrum bırakılması yanlış yönlenebilir neden olabilmektedir. McQuail ve Windahl gözlemlerini şu şekilde bildirmektedirler: “İletişim modelleri maalesef gerçekten eksiktirler, aşırı basitleştirme ve gizli varsayım

¹⁴ Denis McQuail, *Models of Communication*, International Encyclopedia of Communication, New York: Oxford University Press, 1989, s. 2.

¹⁵ Denis McQuail and Sven Windahl, *Communication Models for the Study of Mass Communication*, New York: Longman Publishing, 1993, s. 2.

¹⁶ Deutsch, *On Communication*, s. 360-361.

¹⁷ McQuail, *Communication*, s. 2-3.

¹⁸ Yine, burada sunulan iletişim biçimleri şekilsel veya tanımlayıcı olarak ifade edilebilmektedir. Bir diğer iletişim tipi de matematiksel (rakamsal) modeldir ki, çalışmamızın dışındadır. Daha farklı iletişim modellerini görmek için bkz.: McQuail, *Communication*.

içerirler."¹⁹ Modellerin sürekli değişikliklere ve ilavelere açık olmasının yegâne sebebi belki de bunlardır.

Şimdi Kur'an, -Allah'tan gelen bir iletişim olduğunu kabul ettiğimize göre- o modellerin bu iletişimi anlamada büyük oranda yardımcı olabilir. Daha da önemlisi Kur'an, Allah'ın insanlarla kurduğu üç olası iletişim yolunun altını çizmektedir: *vahyederek, bir perde arkasından ve bir elçi göndermek suretiyle* (42:51). Bunlar bizim "Allah-insan etkileşiminin modelleri" olarak işaret ettiğimiz şeylerdir. Biz bunları muğlak süreçler olarak algılıyoruz. Çünkü Kur'an'a göre Allah ve insanlar (42:11; 112:4) farklı mahiyettedirler ve iletişimleri zor görünmektedir. En azından öyle düşünülmektedir. Fakat iletişim sadece konuşmayla sınırlı olmadığı için,²⁰ Allah ile insanoğlu arasındaki keyfiyet farklılığına rağmen, iletişimin diğer şekilleri de böyle mümkün bir etkileşim olarak kabul edilebilir. Allah'ın insanlara görünmezliği (60:104), iki varlığın mahiyet itibarıyla farklı olmalarıyla ilgilidir. Bu durum, bu etkileşimi anlamayı oldukça zora sokmaktadır, fakat imkânsız kılmamaktadır. Bundan dolayı, bu iletişim modellerini açıklayacak uygun ve anlaşılmasına yardım edecek daha fazla açıklamaya ihtiyaç vardır.

Buna ilave olarak, Deutsch'un iletişim biçimlerinin sıra dışı (iletişim) süreçlerini yorumlamaya nasıl yardım ettiği yönündeki sözleri hayli önemlidir:

*"Son yıllarda hem düşünme sürecinde sembollerin kullanımına hem de sembollerin daha büyük yapıları ve modeller içinde kullanıldığında ortaya çıkan problemlere epey dikkat çekilmiştir. Bu durum özellikle düşünme sistemi dışında oluşan şeylerin tahmininde kullanılmaktadır."*²¹

Kur'an'dan iletişim modelleri çıkarıp çıkaramayacağımız meselesiyle ilgili olarak bazı âlimler insanın bir kere bilinçli olarak sistematik düşünme, hayal etme, tartışma ve belli süreç ya da yapıyı açıklama ile ilgilenmesinin, onun iletişim biçimlerini kullanmaya başladığı anlamına geldiğini belirtmektedirler. Farkına varsın veya varmasınlar, bu modelleri kullanıyorlar demektir.²² İletişim modelleri kullanıldığı takdirde, Kur'an'a göre Allah-insan etkileşimini açıklamak ziyâdesiyle elverişli olacaktır. İnsan ister takdir etsin isterse etmesin, geleneksel tefsirlerin²³ bolluğu dikkate alındığında bu modellerin kullanımı oldukça faydalı olacaktır.

¹⁹ a.g.e., s. 3.

²⁰ Ben "konuşma"nın Kur'an'da kullanılan bir kelime olduğunu kabul ediyorum (42:51)

²¹ Deutsch, *On Communication*, s. 356.

²² Werner J. Severin ve James W. Tankard, Jr., *Communication Theories: Origins, Methods, and Uses in the Mass Media*, New York: Longman, 1991, s. 36.

²³ Bu çalışma klasik ve modern yorumları ayırım yapmaksızın büyük ölçüde beraberce değerlendirmektedir. Bu yüzden, birçok konuda hem klasik, hem de modern araştırmalara

Bu yüzden, ben daha iyi anlaşılabilmelerini sağlamak için Kur'ân ayetlerinden yararlanarak iletişim modellerini tasnif etmeyi amaçlıyorum. Allah-insan iletişim sürecini sırasıyla, tefsir kaynaklarından ve hadis literatüründen elde ettiğim bilgiler ışığında kendi anladığıma göre temellendireceğim için mükemmellik iddiasında değilim. McQuail'ın şöyle bir açıklaması vardır: *"Herkes kendine ait belli bir iletişim süreci modelini oluşturabilecek konumdadır."*²⁴ Bu bakımdan modeller değişime ve ilavelere her zaman açıktırlar ve bu özellik onların hızla gelişmesine neden olmaktadır.

GENEL OLARAK ALLAH-İNSAN İLETİŞİMİ

Kur'ân şöyle demektedir:

"Allah bir insanla vahiy yoluyla, bir perde arkasından veya kendi izniyle ona vahyedecek bir elçi göndererek hitab eder. Çünkü O çok yüce, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (42:51)

Kur'ân'a göre Allah'ın insanlarla iletişim kurma yolları yalnızca bunlardır. el-Vâhidî meşhur eseri Esbâbü'n-Nüzûl'da bu ayetin nüzûl sebebinin ne olabileceği konusunda düşündüklerini bir senet zinciri kurmadan anlatmaktadır: Yahudiler Hz. Muhammed'e gerçek bir peygamberse neden Hz. Musa'nın yaptığı gibi kendisinin de Allah'ı görüp O'nunla anında görüşmediği yönünde meydan okudular. Hz. Muhammed bunları yapıncaya kadar ona asla inanmayacaklarını bildirdiler. Fakat Hz. Muhammed *"Hz. Musa'ya da öyle olmadığını"* aktardı. Bundan sonra ilgili ayet, Allah'ın insanlarla nasıl iletişim kurduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.²⁵

Ortaçağ'ın gramercisi ve Kur'ân müfessiri ez-Zemahşerî, el-Keşşâf'ında aynı hadise yer vermiştir. Fakat el-Buhârî'nin şârihi olması ile bilinen meşhur hadisçi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1449) açıkça *"Ben böyle bir hadis bulamadım"* demektedir.²⁶ Sağlam bir kaynağa sahip olmadığından dolayı bu durum, hadisin kendisini şüphede bırakmaktadır. Hadise güvenmek zorunda kalmaksızın, Allah'ın insanlarla etkileşiminin şekillenmesini sağlamak için, ilgili ayetin ayrıntıya takılmaksızın, derinlemesine bir inceleme içinde ele alınması gerektiği ortadadır. Muhammed Tâhîr İbn Âşûr (ö. 1973) bu ayetle ilgili önemli bir hususa dikkat çekmekte, ayetin kâfirlerdeki *"Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmediği"* inancını iptal ettiğine vurgu yapmaktadır. İbn Âşûr'un tekrar

bilinçli olarak başvuruda bulunulmuştur.

²⁴ McQuail, *Communication*, s. 3-4.

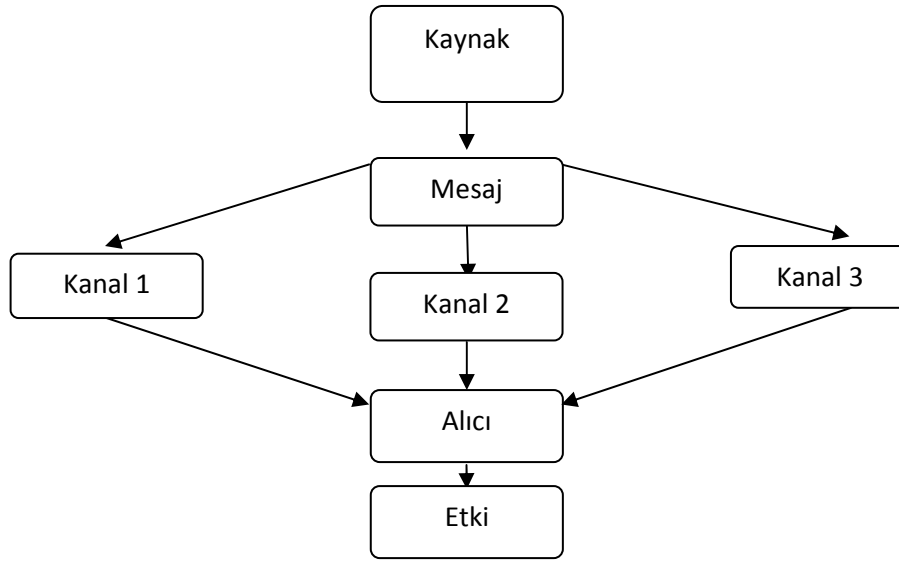
²⁵ al-Wahidî, *Esbâbü'n-Nuzûl*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982, s. 214.

²⁶ Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1947, IV, 234.

tekrar belirttiği gibi, sûrenin bir bütün olarak temel amacı şudur: Kur'an, elçisi Hz. Muhammed'e Allah'ın vahyidir.²⁷

Kur'an, kâfirlerin iddia ettiği şekilde vahyedilmedi. Bununla birlikte bu, Kur'an'ın Allah'tan gelmediği anlamına gelmez. Çünkü Allah insanlara (peygamberlere ve diğer insanlara) aşağıda şekil-1'de gösterildiği gibi yalnızca üç tarzda (kanal) hitab etmektedir:

Şekil 1: Allah-İnsan İletişimi: Genel Model



Bu model, Allah'ın insanlarla nasıl iletişim kurduğunu göstermektedir: Allah mesajların kaynağıdır. İnsanlar alıcılardır. Mesajların geçtiği kanallar hem birbiriyle, hem de insanlarla sıradan iletişimde olduğundan, oldukça farklılık arz etmektedirler. Allah'ın ve insanların mahiyet itibarıyla farklı doğal yapıda oldukları ve insanların Allah'tan daha alt bir konumda oldukları göz önüne alınırsa, onların iletişim ortamı ve vasıtaları üst-alt ilişkisini yansıtmalıdır. Bu yüzden *vahyederék, bir perde arkasından ve bir elçi göndererek* gerçekleşen bu üç iletişim biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşimin hiyerarşik doğası bu modelin ve sonrakilerin dikey görünümde olmasının da sebebi durumundadır.

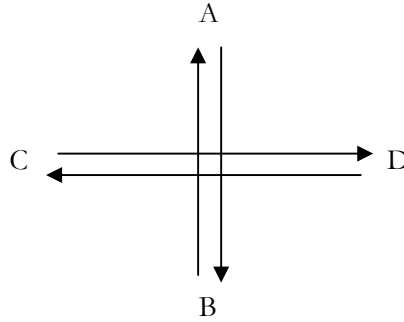
²⁷ Muhammed Tâhir b. Aşur, *Tefsîru't-Tabrîr ve't-Tenwîr*, Tunus, Dâru't-Tunisiyye, 1984, XXV, 140.

İlave olarak bu model, Allah-insan iletişiminin etkisini/sonucunu da göstermektedir ki bu da, olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Geri bildirim için gerekmeyen yöntem, aslında var olmasına rağmen bu modelde yansıtılmaktadır. Belli modellerin tartışılması esnasında bu durumu göz önünde bulunduracağız. Muhammed Siddiqui'nin de vurguladığı gibi genel olarak Allah-insan iletişiminde *gürültü/parazit* gibi bir şey bulunmamaktadır.²⁸ Fakat bizim incelediğimiz ayet, bazı iletişim biçimlerine nazaran (örneğin: ilhamla ilgili) alıcının bir elçi olmadığı durumda orada bir gürültü/parazit/engel olabileceğini göstermektedir (22:52).

İLETİŞİMİN AKIŞI

Lasswell'in yatay/çizgisel iletişim modelinin aksine, mesajın zirveden aşağı doğru, yani Allah'tan insanlara doğru gittiğini düşünerek Allah-insan iletişiminin dikey yönde olduğu düşünülmelidir. Genelde iletişim, dikey veya yatay yönde akış göstermektedir. Bu da aşağıda ikinci şekilde gösterilmektedir.

Şekil 2: İletişimin Akış Yönü



AB çizgisi, daha altta bulunan biriyle iletişimde bulunan bir üst'ü göstermektedir. Allah-insan iletişimi modelinde A Allah'tır, B insanoğludur, yani ya bir elçidir veya sıradan insandır. Bu nedenle AB hattı aşağıya doğru gerçekleşen bir iletişimi temsil etmektedir. İnsanlar arası sıradan bir iletişimde B bir çocuk, işçi ya da bir öğrenci olabilirken; A bir aile, yönetici veya bir öğretmen olabilmektedir. Herhangi bir düşey iletişimde -özellikle Allah-insan etkileşiminde- mesaj, negatif bir sonuç da doğurabileceğinden dolayı çok ciddiye alınması gerekmektedir. Öte yandan BA hattı, yukarı doğru bir üst'le iletişim durumunu tasvir etmektedir.

²⁸ Siddiqui, *Interpersonal*, s. 243.

CD ve DC hatları, denk olanlar arasında karşılıklı saygıya dayalı olarak tesis edilmiş bir etkileşimi göstermektedir. Teolojik bir söylemle, Allah'ın hiçbir ortağı olmadığı için, iletişimin yönünü *dikey* olarak şekillendirmek tek uygun seçim olacaktır. Ayrıca kaçınılmaz olarak, Allah-insan etkileşimini dikey bir yapıda inceleme fikri, Kur'an'ın pek çok önerisi tarafından kutsallık içinde desteklenebilir.²⁹ Aslında yöneticiler, çalışanları gibi insan olmalarına rağmen üst bir konumdan ve tepeden inme bir iletişimden hep zevk alırlar. Çünkü onlar yönetim şemasının en tepesinde bulunmaktadır.³⁰

1. Vahyî Model

Vahiy, Allah'ın insanlarla iletişiminin ilk biçimi, kanalı ve vasıtasıdır. Arapça *vahiy* kelimesi *vehâ*, ya da *evhâ* köklerinden türemiş olup birçok manaya sahiptir. Lisânü'l-Arab adlı eserinde İbn Manzûr'a göre vahiy kelimesi; bir işaret, yazı, ilham ve gizli konuşma anlamlarını içermektedir. Daha genel olarak vahiy kelimesi; hangi anlamlarını kapsarsa kapsasın "*birisine gizli ya da gizliliğe yakın bir şekilde bir bilgi vermek*" anlamını öne çıkarmaktadır. Bütün bu tanımlar vahyin bir iletişim biçimi olduğu gerçeğini desteklemektedir.³¹

Kur'an bu kelimeyi çeşitli bağlamlarda kullanmaktadır. Bu anlamların tamamı da onun iletişimsel içeriğini ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cevzî, Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nezâir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir isimli eserinde Kur'an'ın kullandığı yedi adet vahiy yolu saymaktadır: Bir elçi göndererek (4:163; 6:19), işaret göndererek (19:11), ilham ederek (5:111), emrederek (99:5), konuşarak (53:10), rüya yoluyla bildirim (42:51) ve fısıltı yoluyla bildirim (6:121).³²

Bunların yanında teknik olarak vahiy kelimesi, "*seçilen bir peygamberin, ya kendisine verilen, uyguladığı ya da insanlara bildirdiği bütün ilahî mesajları*" ifade etmektedir.³³ Genel olarak bu tanımın Kur'an'ı ve peygamberin sünnetini kapsadığı anlaşılmıştır.³⁴ Aynı zamanda bu tanım, bizim ayetimizin (42:51) ilk

²⁹ Örnekler Kur'an'ın şu ayetlerini içermektedir: 67:16; 3:55; 35:10; 70:4; 16:45 ve 16:50. Allah'ın "fiziksel" bir varlık olup olmadığı konusu üzerindeki tartışmaların ciddi bir sorun oluşturduğu gayet açıktır.

³⁰ Richard Ellis ve Ann McClintock, *If You Take My Meaning: Theory into Practice in Human Communication*, Londra: Edward Arnold, 1990, s. 131.

³¹ İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab el-Muhî*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1988, VI, 892.

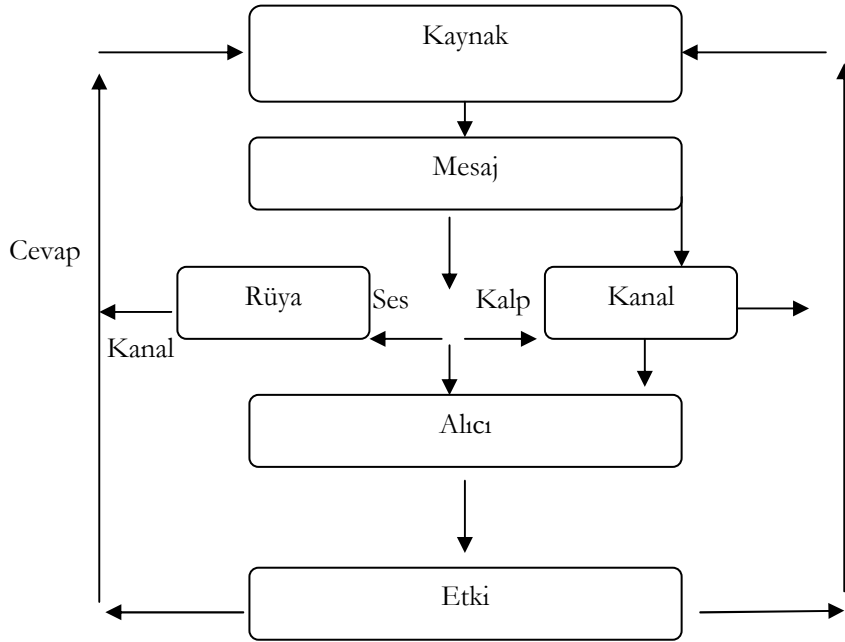
³² Abdurrahmân ibnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nezâir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, Beyrut, Müessesâtü'r-Risâle, 1984, s. 621-622.

³³ Abdüsselim Mükrim, *el-Fikru'l-İslâmî beyne'l-Akl ve'l-Vahy ve Ethârüb fî Müstakbeli'l-İslâm*, Beyrut, Dâru's-Sürûk, 1982, s. 18.

³⁴ Müslümanlar Kur'an'ın 53:3-4 ayetlerini bu tanımdaki hadisin muhtevası hakkında dayanak olarak kullanmaktadırlar. Bkz.: Abdülmecîd en-Neccâr, *Hılâfetü'l-İnsân beyne'l-Vahy ve'l-Akl*, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987, s. 55.

bölümüne has da değildir. Daha ziyade, diğer bütün kısımları içermektedir. Fakat Fahreddin er-Râzî'nin de ifade ettiği gibi, vahiy kelimesi özellikle Allah-insan iletişiminin birinci şeklinde kullanılmaktadır. Çünkü bu, kalbin bir ilham kaynağıdır ve aniden ortaya çıkmaktadır. Böylece, vahyin ilk anlamını göz önünde bulundurduğumuzda, buradaki özel kullanımların varlığından söz etmek oldukça yerindedir.³⁵

Şekil 3: Kur'ân'da Allah-İnsan Etkileşimi Biçimleri



İletişimin vahiy yoluyla gerçekleşen modeli, mesajın Allah'tan insanı oluna bir *rüya* ya da *uyanıklık* durumunda olmak üzere iki kanaldan biri vasıtasıyla gönderildiğini göstermektedir. Öte yandan İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr* adlı eserinde, vahiy yoluyla gerçekleşen iletişimin yalnızca rüyada cereyân ettiği görüşünü ifade etmektedir.³⁶ Bununla birlikte, Allah ile bir insan arasında her hangi bir vasıta olmamasına rağmen, sonraki kişinin öncekini

³⁵ er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, 187.

³⁶ Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984, VII, 297.

Allah'ın konuşurken duymaması nedeniyle er-Râzî, bu iletişim biçiminin *yarı-doğrudan* bir iletişim biçimi olduğunu düşünmektedir.³⁷

Allah-insan iletişiminin vahiy yoluyla gerçekleşen şekline dair Kur'an'da gösterilen ve yorumcular tarafından tanımlanan belirli örnekler Allah'ın Hz. Musa'nın annesiyle, Hz. İbrahim'le ve Hz. Davud ile olan iletişimlerini içermektedir.

a. Allah'ın Hz. Musa'nın Annesiyle İletişimi

Kur'an şöyle buyurmaktadır:

“Dikkat et! Annene ‘Onu bir sandığa yerleştirip denize bırak. Deniz de onu sabile çıkarsın...’ şeklinde ilham yoluyla mesaj gönderdik” (20:38-39).

Müslüman müfessir ve tarihçilere göre bu ayetler, belli bir tarihi hâdise ile bağlantılıdır. O hâdise de; Firavun II. Ramses'in, yeni doğmuş bütün İsraili erkek çocukların öldürülmesi yönündeki komplosudur. Önemi nedeniyle bu olay, Hz. Musa'nın annesiyle Allah'ın iletişimini zorunlu hale getirmiştir.³⁸

Hız. Musa'nın annesiyle Allah'ın iletişimi zorunlu hale gelince Allah o iletişimi kurdu: *“Böylece biz bu vahyi Musa'nın annesine gönderdik” (28:7)*. Buradaki Allah-insan iletişiminin şekli ne idi? er-Râzî her zamanki spekülâtif tarzıyla altı adet teori ortaya koymaktadır: Bir rüya yoluyla gelmiş olabilir; kalbinde aniden bir sebat ve kararlılık belirmiş olabilir; ikinciye denk bir özellikle ilham biçiminde olabilir; devrindeki peygamberlerden elde edilmiş bir bilgi olarak düşünülebilir; önceki peygamberlerden elde edilmiş bir bilgi olarak düşünülebilir; Cebrail'in Hız. İsa'nın annesi olan Hız. Meryem'e yaptığı gibi, Hız. Musa'nın annesine görünen bir melek vasıtasıyla olduğu düşünülebilir.³⁹ Açıkçası bu teorilerin bazıları, vahyin kullanılışıyla uyuşmayan sıra dışı spekülasyonlardır.

Bu iletişimin önemli bir unsuru, Hız. Musa'nın annesine Allah'ın iletildiği mesajın kendisidir. Muhtemelen bu mesaj başka bir ayette tanımlanmaktadır:

“Onu emzir. Ona bir şey olacağından korktuğunda, nehre bırak, endişe etme, üzülme. Çünkü biz onu sana kavuşturacağız ve onu elçilerimizden birisi yapacağız” (28:7).

³⁷ er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, 187.

³⁸ Müslüman bakış açısından tarihsel bir açıklama için bkz.: Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Târibu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Kahire, Dâru'l-Maârif, 1972, I, 387, ve el-Hâfız İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, I, 223.

³⁹ er-Râzî, *Tefsîr*, XXII, 51-52.

Diğer taraftan mesaj, etkinliğini sağlamlaştırmak için birkaç önemli açıklama içermektedir: Bu tek ayette iki net emir, iki yasaklama ve iki de memnun edici müjde yer almaktadır.⁴⁰

er-Râzî'nin yukarıda zikredilen teorilerine rağmen, bu önemli bilgi bizim şemada anlattığımız kanallardan geçmek zorundadır. Yani bu iletişim, Hz. Musa'nın annesi ya uyanıkken veya rüyadayken gerçekleşmiş olmalıdır. Bu durumda kanal, bir engelleyiciye karşı hassas olmalıdır. Hatasız bir şekilde tamamlanması ve sessizliği gerektirmesi, belli konumdaki mesajın can alıcı bir özelliği olmasına rağmen, iletişim kanalının sese karşı hassas olma ihtimali ile karşı karşıya da kalılabilmektedir. Bunun sonucu olarak, Siddiqui "*İletişim kanalı kısıtlanmış olmamalı, mümkün olduğunca gürültüden uzak olmalıdır*" şeklindeki iddiasında son derece haklı görünmektedir.⁴¹

Ama bu, Allah'ın insanlarla iletişiminin hala devam ettiğini göstermektedir. Peygamberin hadislerine göre Allah özellikle sadece takvâ sahibi insanlarla değil, sıradan insanlarla da *kerim/sâdıķ rüyalar* ve *ilbâm* olarak kabul edilen bir yolla hala etkileşim halindedir.⁴² Ancak İbn Sîrîn, bu rüyaların sadece uyku haline özgü olmadığını ifade etmektedir.⁴³ Burada önemli olan şudur: Allah-insan etkileşiminin mümkün olduğu sadece desteklenmemekte, aynı zamanda bu etkileşimin devamlılığı da tasdik olunmaktadır. Bu yolla alınan mesajların kaynağının Allah olduğunu belirlemek zordur. Çünkü peygamberlerin dışındakiler için mutlak kesinlik yoktur. Zira Şeytan da bu yolla mesajlar (vesvese) göndermek için eşit kapasiteye sahiptir (114:5; 6:121). Mesajın kaynağının belirsizliği hakkında söylenen şey, mesajın eşit olarak doğru olduğudur. Özellikle *gürültü* kavramı devreye girdiğinde, eğer tamamen idrak edilmiş ise mesajın meşruluğu büyük oranda kaynağın sıhhatine bağlıdır. Hz. Musa'nın annesinin durumunda, vaziyet o ki, annenin kaynağa da mesaja da güvenmesi çok mühimdi. Ama madem öyle, o halde niçin bu kadar çok korku besledi? Firavun'a dönme emrini Allah'tan direkt olarak alan Hz. Musa'nın da korktuğunu ekleyen er-Râzî, bu soruya "*İnsan olduğu için elbette korkacaktır*" cevabını vermektedir. Ona göre ikisinin korkusu da eşit idi.⁴⁴

Bu iletişim şekli, alınan mesajın Hz. Musa'nın annesi üzerinde pozitif bir etki yaptığını açıkça göstermektedir. Zaten bu durum, onun mesaja tam bir

⁴⁰ İbn Âşûr, *Tefsîr*, XX, 72-75.

⁴¹ Siddiqui, *Interpersonal*, s. 243.

⁴² Ahmed ibn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sabîhi'l-Buhârî*, Beyrut, Dâru'l-Ma'ârif, 1980, XII, 352; el-Hüseyn ibn Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fî Ćaribi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1961, s. 513.

⁴³ Muhammed ibn Sîrîn, *Tefsîru'l-Abkâm*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayâ', 1986, s. 9.

⁴⁴ er-Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 52.

uyum göstermesiyle de kanıtlanmaktadır. Kur'an onun itaatinin sonucunu anlatmaktadır (28:8-9). İletişim sürecini şekillendirmede geri dönütün çok önemli olduğu düşünülmektedir. Shannon ve Weaver'in kendi rakamsal modelleriyle birlikte Lasswell'in ana modelinde bunun eksik oluşu eleştirilmiştir.⁴⁵ Her ne kadar böyle bir eksiklik taşısa da Allah-insan iletişiminde bu mesele çok önemli değildir.

Geribildirim alıcıyı kaynak haline getiren bir unsurdur, veya tersi de mümkündür. Bu durumda, kaynak yoksunluk çekmekte ve belirgin bir duruma vukûfiyetini genişletmek için geri bildirime ihtiyaç duyabilmektedir. Allah, herhangi bir bilgiden mahrum olarak algılanmaktan tamamen uzaktır (35:38). Allah, takip eden iletişimini şekillendirmek için geri bildirime ihtiyaç duymamaktadır. Ancak, bazı zamanlar O, bir kişinin niyâzına ve duâsına cevap verme şeklinde bunu ortaya koyabilir. Fakat bu durum, insanları Allah ile olan iletişimlerinde geribildirim üretmelerinden vazgeçirmez. Bundan dolayı, bizim modelin geribildirim unsurunun hükmü, uyku ya da uyanıklık durumunda olmaktadır.

b. Allah'ın Hz. İbrahim'le İletişimi

Kur'an'da yansıtıldığı şekliyle, vahiy aracılığı ile Allah-insan etkileşiminin diğer bir örneği de, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi istenen rüyasıdır.

“Oğlu kendisiyle çalışacak yaşa ulaştığında Hz. İbrahim: Ey oğlum! Sana kurban olmanı teklif ettiğim bir rüya gördüm. Bu konudaki görüşün nedir? (37:102)”

İslam inanç sistemi, diğer insanların aksine peygamberlerin rüyalarını Allah'tan gelen ilhamlar olarak kabul etmektedir.⁴⁶ Bu örnekte Allah (kaynak) Hz. İbrahim'le (alıcı) iletişim kurmaktadır. Bir rüyada mesaj doğrudan ya da dolaylı olabilmektedir. Hz. İbrahim'in rüyası doğrudan olarak gerçekleşmiş olabilir, ya da o başka şeyler görmüş ve öyle yorumlamak durumunda kalmış olabilir (dolaylı).⁴⁷ Her durum da da mesaj, oğlunun kurban edilmesi idi.

Kıyasu'l-Enbiyâ isimli eserinde Sa'lebî, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye söz vermesine etki eden uygulamasını hikaye etmektedir. Bu nedenle rüyadaki mesaj *“vaadini yerine getir”* biçimindeydi.⁴⁸ Tabi ki bu, *kurban* olarak yorumlandı. Bütün kaynaklar Hz. İbrahim'in oğlunun kurban edilşinin altını

⁴⁵ McQuail, *Communication*, s. 15-17.

⁴⁶ İbn Hacer, *Feth*, XII, 354.

⁴⁷ el-Âlûsî, *Râh*, XXIII, 128.

⁴⁸ Ahmed ibn Muhammed es-Sa'lebî, *Kıyasu'l-Enbiyâ el-Müsemma bi'l-Arâis*, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1347, s. 65.

çizmesine rağmen, aslında oğulun kurban edilecek olması çok tartışmalıdır. Reuven Firestone’a göre, yüz otuz güvenilir rivayet asıl kurban edilecek kişinin *İshak* olabileceğini göz önünde tutmakta, yüz otuz üç rivayet ise bu kişinin *İsmail* olabileceğini bildirmektedir.⁴⁹ Fakat kurban edilmesi düşünülenin *İsmail* olduğu Müslümanlar arasında çok daha meşhurdur.

Açıkça görülmektedir ki, burada iletişim aracı bir *rüyadır* (37:102). Özellikle tam anlamıyla bağlanmaya ihtiyaç duyulduğunda peygamberlerin rüyalarının vahiy olduğu düşünüldüğünden, ortam “mümkün olduğu kadar gürültüden uzak” olmalıdır. Hiçbir ses sonucu tersine etkilemez, ancak iletişimin amacına hâlel getirebilir. Hz. İbrahim’in oğluyla müzakere etmesinin, onun güvenini ve iznini bu yolla elde edebileceği ihtimalini rica etmesi anlamına gelmesinin en azından zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bazı âlimler Hz. İbrahim’in birkaç kez rüya gördüğünü, ancak bu son durumun kesinlik kazandığını belirtmektedirler. Tabii ki bu, ihtimal dışı değildir. Zaten bu rüyalar vahiyle de desteklenmektedir. Hz. İbrahim’in, oğluyla müzakere yapmasının; onu habersiz bırakmamak, gerilimi hafifletmek, kararın içinde onun da yer almasını sağlamak, hepsinden öte de görüşme yoluyla bir öncelik oluşturmak gibi bazı nedenleri vardır.⁵⁰

Mesajın etkisi hiç şüphesiz olumluydu. Hz. İbrahim kurban faaliyetini gerçekleştirmese de sonunda Kur’ân 37:104-105’de bunu yerine getirmesini emretti. Allah gerçekten Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesini görmeyi dilememiş, aksine Hz. İbrahim’in inancını test etmek istemiştir (37:106). Allah-Hz. İbrahim etkileşiminde geri bildirimin hiçbir kanıtı yok iken, onun ortaya çıkışı tamamen de önemsiz olamaz.

c. Allah’ın Hz. Davud’la İletişimi

Vahiy aracılığı ile gerçekleşen Allah-insan etkileşiminin üçüncü örneği şu ayette görülmektedir: “...*Ve Hız. Davud’a Zebûr’u verdik*” (4:163). Buradaki örnek, özellikle iletişimin gerçekleştiği *kanal* yönüyle konumuzu ilgilendirmektedir. Bazı yorumlara göre mezmûrlar, Hz. Davud’un kalbine doğrudan olarak akıtılmıştır. Başka bir yoruma göre, bir melek ya da rüya kanalıyla iletilmiş de olabilir. Gerçekten de buna etki eden husus hakkında fazlaca kanıt yoktur. er-Râzî ve el-Âlûsî, Mücâhid’den aktarılan bir açıklamaya bağlı kalmaktadırlar. Bu sonuca göre Müslüman tarihçilerin çoğu ne bu iletişim biçiminden bahsetmekte, ne de ayrıntılı bir şekilde mezmûrları

⁴⁹ Reuven Firestone, *Journeys in Holy Lands: The Evolutions of the Abraham-Ismael Legends in Islamic Exegesis*, Albany, State University of New York, 1990, s. 135.

⁵⁰ Firestone, *Journeys*, s. 135; er-Râzî, *et-Tefsîr*, XXVI, 157; el-Âlûsî, *Rûh*, XXIII, 129.

tartışmaktadırlar.⁵¹ Mezmûrların yukarıda önerilen biçimde, Kur'an'dan farklı olarak ortaya çıkmış olmaları mümkün iken, Hz. Davud onları kendi sözleriyle açıklamış da olabilir.⁵² Bu kanalın güvenilirliği, Kur'an'ın onları diğer ilâhî metinlerle aynı statüye koyması ile doğrulanmaktadır. Mezmûrlar'ın mesaj içeriği dinî tavsiyelerden, güzel sesiyle Hz. Davud'un ezberden okuduğunda cinleri ve hayvanları bile cezbeden pek çok hikmetlerden oluşmaktadır. Bu da muhtemelen onun etkinliğini anlatmaktadır.⁵³

Mezmûrlar hakkındaki kısa makalesinde Joseph Horovitz, diğer ilahi kitaplar gibi Hz. Muhammed'i de bir peygamber olarak müjdeleyen mezmûrları aldıklarında, Müslümanların polemiğe girdiklerini iddia etti.⁵⁴ Zebûr'un Hz. Muhammed'i önceden haber verdiğini Müslümanların iddia ettiklerini söylemek ne kadar ilginçtir! Bu iddiayı ispatlamaya yönelik bir girişimde Ali Taberî, Din ve İmparatorluk Kitabı (*The Book of Religion and Empire*)'nda konuya ilişkin bir giriş bölümü tahsis etmiştir.⁵⁵

Tekrarlanmalıdır ki, ilahi bir metin olarak Zebûr'un mesajı parazitten uzaktı ve Hz. Davud'un ürettiği şey ile Allah'ın ona ifşa ettiği şey aynı idi. Zira Allah bütün peygamberlere gönderdiği mesajların kesin doğruluğunu garanti etmiştir:

“Senden önce hiçbir resul ya da nebi göndermedik ki, bir arzusu olduğunda Şeytan onun arzusuna bir vesvese vermiş olmasın. Fakat Allah Şeytanın attığı vesveseyi değiştirir, mesajlarını sağlam kalar. Çünkü Allah her şeyi bilen ve hikmet sahibi olandır (22:52)”

Nihayet, yukarıdaki örneklerde izah edildiği gibi Kur'an'da 42:51'deki *vahyen* kelimesinin anlamı göz önünde bulundurulduğunda, Allah'ın insanoğlu ile iletişiminin ilham aracılığı ile hala devam etmekte olduğu sonucuna varılabilir. Başka bir deyişle sıradan insanlar, ya bir rüya yoluyla, ya da kalplerine doğrudan ilham edilmek suretiyle Allah'tan hala mesaj alabilirler. Mesaj, büyük ölçüde manevî bir şeydir. Çünkü peygamber dışında hiçbir kimse hatadan uzak veya Şeytanın tuzağına düşmekten korunmuş değildir.⁵⁶ Oğlunu kurban etmesi istenen rüyayı ilk defa gördüğünde, Hz. İbrahim tereddüt etti. Ancak rüya

⁵¹ Örneğin bkz.: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (I-X), Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987; *Târihu't-Taberî* ve İbn Kesîr'in *el-Bidâye* isimli eseri.

⁵² Bu anlayışta “kudsî hadis” olarak terimleşen kavram görülmektedir.

⁵³ Ancak vurgu “büyüleyici bir unsur” olarak onun sesinin güzelliği üzerinde gerçekleşmektedir.

⁵⁴ “Zebur”, *The Encyclopedia of Islam*, 1987.

⁵⁵ Ali Tabari, *The Book of Religion and Empire*, çev.: A. Mingana, Londra, Benard Quaritch Ltd., 1992, s. 88-92.

⁵⁶ Bazı Müslümanlar evliya olduğu düşünülen bir takım kişilerin hata yapmadıklarına inanmaktadırlar. Peygamberin yanılmazlığı hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Fahreddin er-Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Kahire, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, 1986.

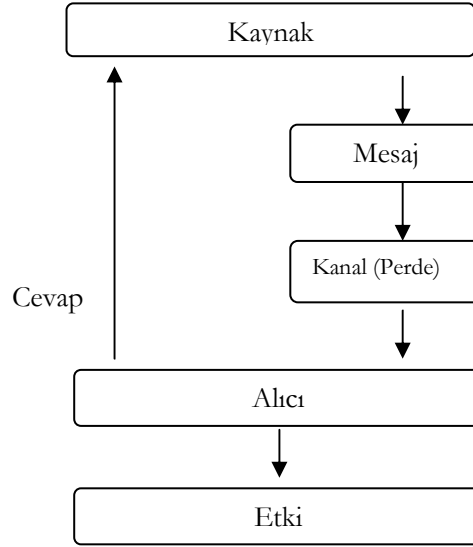
tekrarlandığında, mesajın Allah'tan geldiğini kabul etti. Kaynağın, mesajın ve sıradan insanlar için iletişim kanalının belirsizliği, Allah-insan iletişiminin bugün de devam ediyor olmasına bir engel değildir.

2. Bir Perde Arkasından Gerçekleşen İletişim Modeli

Allah-insan etkileşiminin ikinci şekli, bir perde arkasından gerçekleşen biçimdir ve Kur'an'da da *ev min verâi hıcb* ifadesi ile belirtilmektedir (42:51). Bu, Allah'ın birisiyle görünmeyerek konuştuğunda ortaya çıkar. Bu durum, geçmişte bir kralın birtakım özel konuları, kendisini duysunlar ama görmesinler diye perde arkasından konuşmasına benzemektedir.

Müfessirler kategorik olarak tasnif ettiklerinde, Allah ile Hz. Musa arasında gerçekleşen iletişimi, iletişimin bu tipine bir örnek olarak gösterirler. Bazıları Hz. Muhammed'in Allah'ın huzuruna yükseldiği gece (Miraç Gecesi) aynı şekilde duyduğuna ve Allah ile konuştuğuna inanırlar. "Bir perde arkasından" ibaresince sunulan iletişim biçiminde farklı olduğu kabul edildiği için, biz bu ikinci örneği daha sonra inceleyeceğiz.⁵⁷ Burada incelenen örnek aşağıdaki şemada gösterilmektedir:

Şekil 4: Allah-İnsan İletişimi: Bir Perde Arkasından Gerçekleşen Model



⁵⁷ Bu çalışmanın kapsamı dışında olmasına rağmen, Allah-melek iletişimi bir perde arkasından meydana geldiği görülmektedir. Özellikle Hz. Adem'in yaratılışı hakkında Allah'ın konuştuğu meleklerin durumu böyledir. el-Âlûsî, *Râh*, XXV, 55.

Allah'ın Hz. Musa'yla İletişimi

Allah'ın Hz. Musa ile gerçekleşen etkileşimini konu alan kıssa, uzun bir kıssadır. Bu kıssa, etkileşim sürecini tasvir ettiği için tamamını burada zikretmek zâid olacaktır. Tarihçilere göre Hz. Musa, Rabbiyle iletişim için gittiğini bilmekteydi. Oruçlu geçirilen kırk gün, bu işlem için bir hazırlık idi (2:51; 7:142).⁵⁸ Kardeşi Harun'un gözetimine bırakarak kavmini terk ettiği zaman, Sina Dağı'nda ateşe doğru gitti ve birden Allah'ın çağrısı gerçekleşti: *"Ey Musa!"* (20:11). Gittiği her yerden ses geliyordu. Peki kimdi bu sesin sahibi? Bu noktada fiil meçhul yapıda gelmiş olsa da (nûdiye: çağırıldı), ayet metni sesin kaynağını ortaya koymaktadır: *"Doğrusu ben senin Rabbinim"*. Diğer ayetler kaynağın Allah, alıcının da Hz. Musa olduğu hususunda çok nettirler (79:16; 19:52).⁵⁹

Sonuç olarak anlatım biçimleri hem çağrının kaynağı olan Allah, hem de süje hakkındadır. Bir kimsenin Allah'ın gerçekten iletişimin kaynağı olduğuna tatmin olması için Kur'an'da fazla araştırma yapmasına gerek yoktur. Hz. Musa için kolay olmuş olmayabilir. Onun konumundaki birisi için iki ihtimal düşünülebilir: Bu iletişim ya zorunlu bilgi (el-ılmü'd-darûrî), ya da bir mucize vasıtasıyla gerçekleşmiş olabilir. İletişimin doğası hakkında sürekli tahminlerde bulunup kafa yoran ulema tarafından ikinci ihtimal daha fazla tutulmaktadır.⁶⁰ Çok büyük bir olasılıkla, Allah'ın kaynak oluşu hakkında Hz. Musa'nın kesin kanaati vardı.

Allah'ın Hz. Musa'ya iletmek istediği mesaj "ses"i müteakiben geldi. Bu, ardından gerçekleşen ve oldukça uzun olan karşılıklı konuşmayı içermektedir. Ancak, onun peygamberliğine ve bu görevin sorumluluklarına ilişkin düzenlenmiş süreç, kelimenin tam anlamıyla bu etkileşimin temel mesajı idi. *İnnî* zamirinin sonundaki *yâ* takısı ile, *ene* zamirinin tekrarlanmış olmaları, herhangi bir tereddüdü ortadan kaldırarak tanıtmayı planlamakta ve kaynağa vurgu yapmaktadır.

Mesajın aslı şu şekilde başlayarak devam etmektedir:

"Doğrusu ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse sadece bana kulluk et. Beni anmak için namazı eda et. Zamanımı gizli tuttuğum şu Vakit elbette gelecek. O zaman herkes yaptıklarının karşılığını görecekler (20:14-15).

Yine, zamirlerin tekrarına dayalı vurgu kullanılmıştır. Müfessirler, peygamberliği ve onun bu ayette vurgulanan içeriğini incelemişlerdir. Önce tevhîd (tektanrıcılık) yerleştirilmiş, ardından ibadete genel bir düzen konu

⁵⁸ Abdülhamid Mütavî, *Mâsâ Kelîmullâh aleyhi's-selâm*, Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1947, s. 96-97.

⁵⁹ Burada zamirler kullanılmış olsa da, önceki ayet konuyu aydınlatmaktadır.

⁶⁰ Bu tahmin ve tartışmaların ayrıntıları için bkz.: er-Râzî, *et-Tefsîr*, XXII, 16-17.

edilmiştir. Onu, tapınma örneği olarak belli bir duanın zikredilmesi izlemiş nihayet, zikredilen emirlerin sonuçlarını göstermek için, kesin ödül zamanı vurgulanmıştır: *Kyâmet Günü*.⁶¹

Bu çalışma için önemli olan ve iletişimle yakından alakalı olan şey, iletişimle ilgili olan bir sesin ve pürüzsüz bir etkileşimin hayati önem taşıması durumunda kendini ortaya koymasını gözlemlemektir. Bu, iletişimin “*Doğrusu ben senin Rabbinim*” (20:12) biçiminde, daha özeldir “*Şüphesiz ben Allah’ım*” (20:14) biçiminde başlamasının nedenini kısmen açıklamaktadır. Hz. Musa’nın kendini takdim etmesi fazladandır, çünkü zaten Allah onu ismiyle çağırarak iletişimi başlatmıştı. Peygamberlikten kaynaklanan başka bir önemli mesaj, kendi halkının rabbi olduğuna dair iddiası nedeniyle Mısır’da Firavun’a gitmesi için Allah’ın Hz. Musa’yı görevlendirmesidir (20:24; 79:17; 79:24). Hz. Musa’nın Allah namına ona meydan okuduğu söylenmektedir.

Bu bölümdeki ilginç sorulardan biri de; mesajların “*Hız Musa’ya nasıl ulaştığı?*”, yani hangi kanalla ulaştığı meselesidir. Kur’ân, Allah-Hz. Musa etkileşimi konusunda oldukça nettir: “*Ve gerçekten Allah Hz. Musa ile konuştu*” (4:164). Aslında bu konu üzerinde tartışmak için çok az bir sebep vardır. Ancak, bu karşılıklı konuşmaya dair bir mutabakat yoktur. Örneğe göre, Allah onunla bir perde arkasından konuşmuştur. Tefsir kitaplarının ortaya koyduğu şey budur. Ancak Hz. Musa’nın Allah’ı gerçekten görüp görmediği meselesi, Kur’an’ın görmediğini ihsas ettirmesine rağmen (7:143), hala çözülmemiş Kelâmî tartışmadır.

Mu’tezililer, Allah’ın konuşmak istediği zaman, duyulabilmesi için bazı konuşma vasıtaları yaratacağını ifade ettiler. O anlamda, Hz. Musa da Allah’ın mecâzî bir konuşma olarak kabul edilen konuşmasını çalılıklardan duymuştu. Burada iletişim kanalı *çalılık* olmaktadır. Ancak, açıklama muhalifler tarafından hemen reddedildi. Çünkü onlar, bu durumda Hz. Musa’ya ilâhiliğini açıklayan gerçek konuşmacının (kaynağın) çalılıklar olabileceğini ifade etmektedirler. Fazla söze gerek yok, böyle bir senaryonun saçma ve kabul edilemez olarak görüleceği aşîkârdır.⁶²

Mu’tezililerin tutumu makuldür ve mücadele ettikleri antropomorfizm/insanbiçimcilik (Allah’ı insan biçiminde tasavvur etme) düşüncesine zorunlu olarak yol açmaz. Fakat konuşmayı çalılıklardan duymak, onu bizzat konuşanın kendisi kılmaz. Sonuç, özellikle konuşmayı Hz. Musa’nın her yönden işitmiş ve bütün vücuduyla duymuş olması ihtimalince desteklenmiştir. Hz. Musa’nın gerçek kaynağın Allah olduğunu doğruladığı da

⁶¹ el-Âlûsî, *Râh*, XVI, 171.

⁶² İbn Âşûr, *Tefsîr*, VI, 37.

bir gerçektir. O, konuşmayı tüm bedeniyle işittiği ve Allah'ı bir konuşmacı kılmadığı için, çalılıktan duymak da o sesi bir konuşan yapmamaktadır.

Öte yandan Eş'ariler, Hz. Musa'nın Allah'ın sonsuz kelâmını hiçbir harf ve ses olmaksızın *özü itibarıyla* duyduğuna inanmaktadırlar. el-Âlûsî de "Bu işlerin nasıl gerçekleştiğini akıl yoluyla anlamaya imkân yoktur" tarzında bir cümle sarf etmektedir.⁶³ el-Mâturidî ise bu tarz bir konuşmayı reddeden ve insanın o konuşmayı duyabileceğinin mümkün olmadığını düşünen biri olarak kayıtlara geçmiştir. Sonuçta Hz. Musa'nın duyduğu şeyin kesinlikle harflerden ve sestten oluşan bir konuşma olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat Eş'arilerin konumu aşağıdaki durumlarda detaylıca anlatılmıştır: Allah, Hz. Musa'nın duymasında bir farkındalık/bilinçlilik yaratır. Öyle ki o, Allah'ın konuşmasını harflerden ve sestten yoksun haliyle bilir. Bir meleğin ya da peygamberin Allah'ı bu şekilde duyabilmesi mümkündür.⁶⁴ Böyle bir durumda, kanalı belirlemek çok zordur. Ama yine de imkânsız olmadığı için, Kur'an bu konuşmanın tam olarak bir perde arkasından olacağını ortaya koymaktadır.

Eş'arilerin Allah'ın konuşmasına yönelik tanımlamaları, Allah'ın Kur'an'da *teklîmen* ifadesini kullanması ile örtüşmektedir. En modern tefsirlerden biri olan Tefsîru'l-Menâr'a göre, Allah'ın konuşmasını Kur'an'ın 2:253 ayetindeki gibi yorumlamak mümkündür. Çünkü bütün ihtimallere her şekilde açık durumdadır. Ama, özellik veya vurgu *teklîmen* kelimesi kullanılarak yapılmış olamaz.⁶⁵ Hem Mu'tezililer hem de Eş'ariler Hz. Musa'nın işittiği iletinin, Allah'ın Hz. Musa ile bir perde arkasından kurulan iletişim olduğunu itiraf etmektedirler. Mu'tezililere göre esasen ikincisi doğrudur. Çünkü Hz. Musa sesi çalılıktan duymuştur. Eş'arilere göre önceki doğrudur. Çünkü onlara göre bu iletişim, harfler ve ses olmaksızın gerçekleşmiştir. Sonuçta iki grup da kendi doğrusu ile yetinmektedir. Çünkü Hz. Musa bu görüşmede Allah'ı bizzat görmemiştir (7:143).

İletişim biçimi, geri dönüşün (Hz. Musa'nın cevap vermesi) bir perde arkasından ziyade direkt olabileceğini göstermektedir. Bu, konuştuğunda Allah'ın onu duyması ve görmesi sebebiyledir. Hz. Musa ve kardeşinin Firavun'a gitmeleri söylendiğinde ve Allah-Hz. Musa iletişimi içinde bu fıkırın sürekli olduğu görülmektedir (20:46). Sonuç olarak, iletişim biçiminde tarif edildiği gibi perde sadece elçiyi etkilemektedir.

⁶³ el-Âlûsî, *Rûh*, XVI, 169.

⁶⁴ İbn Âşûr, *Tefsîr*, VI, 37.

⁶⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm el-Müsemmâ Tefsîru'l-Menâr, Kabîre*, el-Hayâtü'l-Misriyah, 1972, VI, 59. Dilbilgisel açıdan bakıldığında, "teklîmen" kelimesi kesin nesne (me'fûlün mutlak) olarak tanımlanan bir yapıda kullanılmıştır ve genellikle bir harekete vurgu yapmakla görevlidir. Bu yüzden onun mecâzî olarak kullanılması uygun değildir.

Hız. Musa'nın Allah'ın sorusuna karşılık olarak verdiği ilk cevap, onun sıkıca tuttuğu şeydi. Hız. Musa cevap verdi: “O benim asâm, ona yaslanırım. Onunla sürülerim için yaprak silkerim ve onu başka ihtiyaçlarım için kullanırım” (20:18). Etkili bir geribildirim özelliği arasında, *acilen gerçekleşmesi* ve *bilgilendirici olması* yer almaktadır.⁶⁶ Hız. Musa'nın cevabı ne temel mesaj olarak algılanan şeye, ne de gerçek anlamda bilinmeyen Allah'a verilmiş bir cevap idi. O derhal harekete geçti ve bilgilendirici bir mesaj verdi. Âlimler bu sorunun arkasında bir doyum (itmî'nân) ve aşinalık (înâs) elde etme gibi hikmetlerin bulunabileceğini ifade etmişlerdir. Asânın bir yılanı dönüştükten sonra, Hız. Musa'nın ondan korkmaması ve mucizevî durumun ortaya çıkmış olması bunu çağrıştırmaktadır.⁶⁷ Bu geri bildirimdeki gerçek “roman” bilgisi yoksunluğu, onu daha az etkili kılmamaktadır. Çünkü soru, sonraki mesajı etkileyen bir cevap türetmek için yöneltilmiş değildi.

Sonraki cevap Hız. Musa'nın uzun duası idi (20: 25-35). Bu kısım çok özel ve benzersiz bir bölümdür. Çünkü başka bir cevap daha istenmektedir. Böylece, ardından hemen olumlu bir yanıt gelmiştir: “(Allah) dedi: Ey Musa! Senin isteğin kabul edilmiştir” (20:36). İletişimin bu biçimi, bir perde arkasından gerçekleşen Allah-insan iletişiminin olumlu bir etkiye sahip olduğunu da göstermektedir. Tabi ki bu, sıradan insanlarda oluşmaz, aksine peygamberlerde gerçekleşir.⁶⁸ Hız. Musa, peygamberliğine dair görevlerin bir parçası olarak ve Firavuna meydan okumaya hazırlanmak için yapmak istediği her şeye olumlu karşılık aldı. Ayrıca, kendisine verilen emirlere de sıkı bir şekilde bağlı kaldı. Herhangi bir uyum eksikliği ve hatta olumsuz bir sonuç ortaya çıkması, bir perde arkasından iletişim kapsamında anormal olurdu.

Hız. Musa'nın örneğine benzer (belki de yegâne) örnek de Hız. Muhammed'inkidir. Bu, onun gece yolculuğunda ve Allah'ın huzuruna yükselişinde görülebilir.⁶⁹ İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette Allah'ın Hız. Muhammed'le iletişim kurduğunu, onun harfler işittiğini ve Allah'a cevap verdiğini ifade etmektedir.⁷⁰ Ancak, bu Allah-Hız. Muhammed etkileşiminin özellikle bir perde arkasından meydana geldiği kabul edilmemektedir. Çünkü Allah Hız. Muhammed'e yer göstererek bildirmektedir:

⁶⁶ Devito, *The Communication*, s. 120.

⁶⁷ İsmail ibn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1987, III, 152.

⁶⁸ Meleklerde veya Şeytan'da bu tarz durumlar olabilir. er-Râzî, *Tefsîr*, XXVII, 189.

⁶⁹ Bu, çok küçük yorum farklarıyla birlikte Müslim ibn Haccâc'ın *el-İsrâ ve'l-Mi'râc kemâ Verade fî Sabîhay Müslim ve'l-Buhârî ve'l-İmâm İbn Abbâs Radyallahü anhüm* isimli eserinde bir araya getirilen hadislerle doğrulanmış olmaktadır.

⁷⁰ Abdullah ibn Abbas, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1983, s. 30-40.

“Ben Hz. Musa ile konuştum ancak, Sina’da bir perde arkasından konuştum.”⁷¹ Fakat ben seninle bir yakınlık yaygısı üzerinde konuştum (bisâtü’l-gurb).”⁷² İletişim halindelerken peygamberin Allah’ı gerçekten görüp görmediği konusu hala tartışmalıdır.⁷³

3. Elçi/Melek Aracılığıyla Gerçekleşen İletişim Modeli

Gerçekleşmesi muhtemel olan Allah-insan iletişim biçimleri arasında daha önce ifade edileni, bir elçi göndererek yapılanı idi. Müfessirler buradaki elçiyi ya özel anlamda *Melek Cebrail* olarak, ya da genel anlamda *diğer melekler* olarak ele almaktadırlar. Bu, Allah’ın bir kişiye mesaj göndermek istediği zaman, onu bir melek kanalıyla gönderdiği anlamına gelmektedir. İletişimin bu modeli, elçisine mesajını ifşâ etmede Allah’ın standart yolu olarak görülmelidir. Her ne kadar Allah, Hz. Musa ile bir perde arkasından iletişim kurmuş olsa da, bu O’nun bir sonraki seferde Hz. Musa’ya Cebrail’i göndermesine engel teşkil etmemektedir.⁷⁴ Standart elçi modeli peygamberlik için olabilse de, gerçekte sadece elçilere özel değildir. Çünkü Hz. Meryem ve Sârâ (Hz. İbrahim’in hanımı) da bir melek aracılığıyla mesajlar almışlardır.⁷⁵

a. Allah’ın Peygamberleriyle Olan İletişimi

Aşağıda verilen beşinci şekilde Allah, mesajın kaynağı olarak gösterilmektedir. Yani Allah, insanları kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır. İnsanlar da Allah’a nasıl ibadet edeceklerinin kendilerine söylenmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Çok daha önemlisi, öncelikle O’na ibadete neden zorunlu olduklarını bilmeleri gerekmektedir. İşte bu, mesaj olarak gösterilmektedir.

⁷¹ Bu kaynağa göre o *sûru sînâ* (Sina duvarı) olarak gösterilmiştir.

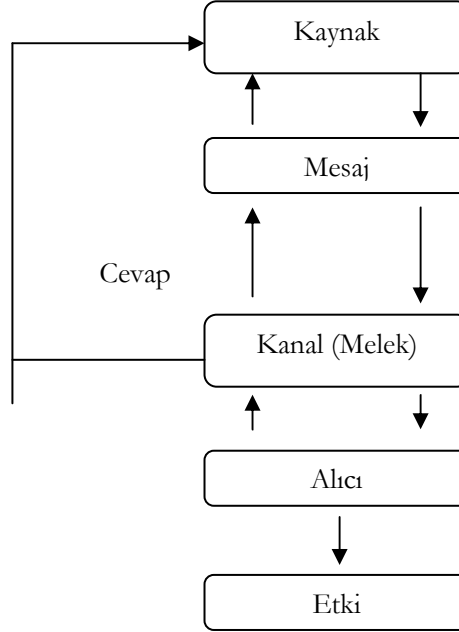
⁷² İbn Abbas, *el-İsrâ*, s. 36.

⁷³ İbn Mes’ud, İbn Abbas ve Ca’fer ibn Muhammed el-Bâkır gibi âlimlerin de içinde bulunduğu büyük bir topluluk buna inanmaktadırlar. Bkz.: el-Âlûsî, *Rûb*, XXV, 56. Allah-Hz. Muhammed iletişiminin Kur’an’ın tanımlaması içerisinde neden yer almadığı konusu, önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında semada gerçekleşen bu konuşmanın liste dışında kalış nedeni de açıklanmalıdır.

⁷⁴ İbn Aşûr, *Tefsîr*, XXV, 143-144.

⁷⁵ Az sayıda âlim -özellikle İbn Hazm- bu kadınların, melekler aracılığıyla, kendilerini peygamber yapan mesajlar aldıklarını iddia etmektedirler. Kadınların peygamberlikleri üzerine yapılan detaylı bir tartışma eseri olan *Prophecy of Women in the Qur’an with a Special Focus on Ibn Hazm’s Theory* adlı kitabıma bakınız. Ph.D.diss., McGill University, 2002.

Şekil 5: Allah-İnsan İletişimi: Elçi Modeli



Bu amaçla, Allah ile ümmetleri arasında özel insanlar (peygamberler) aracı olarak seçilirler. Yani, Allah insanlarla direkt olarak konuşmaz. Genel bir şekilde konuşur. Allah, peygamber olarak görevlendirmek istediği bu insanlara melekleri gönderir. Bu da yukarıdaki şekilde *kanal* olarak gösterilmektedir. Seçilenler, böylece *alıcı*, müteâkiben de *elçi* olurlar. Yukarıdaki şekilde cevabın iki yolla gösterildiğini görmekteyiz: Cevap ya bir melek aracılığıyla, ya da doğrudan Allah’a ulaşarak gerçekleştirilir. Etki ise daima olumludur. Çünkü kaynak, kanal ve mesaj güvenilir kabul edilmektedir.

Kur’ân söz konusu olduğunda Allah-insan iletişiminin bu çeşidine ait örnekler boldur. Çünkü Allah pek çok peygamber göndermiş,⁷⁶ onlara melekleri de göndermiştir. Peygamberlerin sayılarına gelince, Kur’ân bu konuda, şu ayette anlatılanlardan başka hiçbir bilgi sunmamaktadır: *“Biz senden önce de pek çok peygamber gönderdik. Bunların bazılarının hikayelerini sana anlattık, bazılarınkini ise*

⁷⁶ Genellikle resuller ve nebiler arasında birtakım farklılıkların olduğuna dair fikirlerin varlığından söz edilmektedir. Ancak Kur’ân’da böyle bir ayırım için o kadar da güçlü gerekçeler bulunmamaktadır. Bu farkla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: el-Kâdî İyâz ibn Musa, *eş-Şifâ bi Ta’rifi’l-Mustafâ*, Beyrut, Müessesâtü Ulûmi’l-Kur’ân, 1986, I, 488-489. Ek kaynaklar ve benim karşı argümanlarım için *Prophecy of Women in the Qur’an* isimli eserime bakınız.

anlatmadık” (40:78). Kur'an bu konu hakkında her ne kadar sessiz kalmışsa da, 25 kadar isim zikretmektedir.⁷⁷

Şekilde gösterildiği gibi mesaj Allah'tan gelmekte, melek kanalıyla peygambere ulaşmaktadır. Buna göre mesaj, kişiye açıklanan bilgilerin veya ona gönderilen kitabın içeriğinde yer alan bütün muhtevadan oluşmaktadır. Yine de bütün mesajların ortak bir özelliği vardır: Tevhid inancını yerleştirmek ve şirke karşı mücadele etmek (16:36; 21:25). Önemli olan da şudur ki; Allah'ın mesajının can alıcı yönü burasıdır. Bunun en açık örneği belli peygamberler hakkında bulunabilir. Bazı peygamberlerin kıssalarında *“Bana ve Allah'a itaat ediniz”* cümlesi stratejik olarak tekrarlanmaktadır. Bu durumu tekrarlar arasında birkaç mısra sonra sıklıkla görmek mümkündür.

Bütün peygamberler aynı genel mesajı iletme amacıyla gelmişlerdir. Ancak belli özellikler ve ayrıntılar söz konusu olduğunda bunu söylemek yanlış olacaktır. Açıktır ki, Şuarâ Sûresi'nde genel açıklamaları takip eden mesajlar başlıca tedirginlikleri ortaya koymaktadırlar. Örneğin cinsel sapkınlık içindeki Lût Kavmi'nin (26:165-168), ticarî sahtekârlık yapmaya eğilimli bulunan Şuayb kavminden daha farklı bir mesaja ihtiyaçları vardı (26:181-183).

Yine de Allah'ın mesajlarını peygamberlerine açıklamak için gelmiş bulunan ve İslam tarafından tanınan başlıca kutsal kitaplar (Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur'an) daha dikkatlice ele alınmalıdır. Her metin tartışıldığı zaman bireysel farklılıklar daha önemli hale gelmektedir. Mevcut çalışmamız, sadece iletişimin değişik yönlerini göstermekle ilgilendiği için, bu kutsal kitapların kısa bir araştırmasını yapmak bile gereksizdir.

Daha önce görüldüğü gibi Melek Cebrail, peygamberlere mesajları taşıyan standart kanaldır. Öyleyse Cebrail bu mesajları nasıl iletmektedir? Temel olarak bu, iki yolla gerçekleşmektedir. Vahiy süreci hakkında sorulara muhatap olduğunda Hz. Muhammed Peygamber şöyle cevap vermiştir:

*“Bazen o (Cebrail) bana zîl sesine benzer bir şekilde geliyor. İşte bu benim için en zor olanıdır. O beni rahatlattıktan sonra, söylediklerini hatırımda tutarım. Melek bana, bazı durumlarda bir erkek kılığında gelir ve ben onun söylediklerini öğrenirim.”*⁷⁸

En sık karşılaşılan ilk iletişim biçimine göre, melekleri sadece peygamberler görebilmektedir. Yine de diğer insanlar melekleri ikinci iletişim biçiminde görebilmektedirler. Aslında hiçbir kanal daha güvenilir olamaz.

⁷⁷ Bir hadis resullerin gerçek sayısının 315, nebilerinkinin ise 120.000 olduğunu açıklamaktadır. Fakat bu hadisin kaynağı ve güvenilirliği meselesi sorunludur.

⁷⁸ Ahmed Abdülatîf ez-Zebîdî, *Muhtasarü Sahîhi'l-Buhârî el-Müsemmâ et-Tecrîdü's-Sarîh li'l-Ehâdisi'l-Cem'i-Sabîh*, Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1986, I-II, 21.

Çünkü Kur'ân, güvenilirliğini sağlamak için gerekli tüm nitelikleri ile kendi ortaya koymuştur. Cebrail hakkında bir Kur'ân yorumu şöyle demektedir:

*“Cebrail kutsal bir elçi olarak sadece vahyi getiren değil; aynı zamanda kötülüklerden uzak, melekler arasında en faziletlisi, Allah'ın tahtının en yetkilisi ve ilâhî mesajı iletmeye yetkili bir varlıktır. O, aynı Kutsal Peygamber gibi imanına sâdık idi. Bu nedenle, Allah'ın istediği ve amaçladığı herhangi bir tarzda teslim edilen mesajın kesinlikle bir sorunu olamazdı.”*⁷⁹

Bu ilginç yorum, bizim bulunduğumuz noktayı kesin olarak özetlemektedir.

Vahyin bu çeşidinde parazite yer yoktur. Çünkü peygamberlere verilen mesajlar, doğruluklarını koruyarak onların ümmetlerine ulaşmayı hedefliyorlardı. Bu da parazitte, karıştırmayla mümkün olmazdı. Ama, iki parazit nedeni düşünülebilir: Birincisi, Şeytan'ın Allah'ın peygamberlerine gönderdiği mesajı bozmaya çalıştığından sürekli şüphe edilmektedir. Bazı müfessirlere göre de o bunu gerçekten yapmaktadır. Daha önceden Kur'ân'da da yer aldığı gibi (22:52) meşhur Garanik hâdisesi bu noktayı göstermek için ifade edilmektedir. İbn Abbâs kanalıyla gelen rivâyetin farklı yorumları vardır. Ancak bunların çoğunun isnâd zinciri olmayıp, sadece bir râviye dayandırılmıştır. İçinde bazı Arap putlarının zikredildiği Kur'ân'ın 53:19-20. ayetlerini Hz. Muhammed'in okuduğu ve Şeytan'ın da bu sırada ona şu ilaveleri yaptırttığı söylenmektedir: *“Ve onlar, o yüce ak kuğulardır ve her halde, kendilerinin şefâati umulur.”* Müşrikler bu ifadeyi duyduklarında onunla birlikte secdeye kapandılar.⁸⁰

Müfessirlerin çoğu, Peygamber hakkında, belirtilen tarzda bir olayın asla gerçekleşmediğini ve asla da gerçekleşemeyeceğini ifade etmektedirler. İlk olarak, âlimler, Allah'ın bir peygamber hakkında böyle bir olaya izin vermeyeceğini kanıtlamak için Kur'ân'ın 22:52. ayetini delil olarak kullanmaktadırlar. İkinci olarak, Peygamber'in takipçisi olan Müslümanlar (ashab), uzaklarda yer alan ve hiç duymadıkları müşriklerin ifadeleriyle karşılaştılar. Bu, Şeytan'ın Peygamber'e gerçekten bu sözleri söylettirmek suretiyle mesaja bir zarar vermediği anlamına gelmemektedir. Aksine Şeytan, büyük bir olasılıkla, duymak istedikleri şeyi müşriklere duyurmuştur. Bu yorum el-Begavî tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸¹ Diğer bir olasılık da, bir peygamberin mesajı iletirken parazit/gürültü yüzünden bir hata yapabileceği meselesidir. Kur'ân, Hz. Muhammed'in bu olayla ilgili endişelerden kurtulmasına yardımcı

⁷⁹ *The Holy Qur'an: English Translation of the Meanings and Commentary*, Medine, Kral Fahd Kur'ân-ı Kerim Basım Tesisi, h. 1411/1990.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 239.

⁸¹ *a.g.e.*, III, 240.

olmuştur (75: 16-19). Bu modelde yukarıdaki analizin bir sonucu olarak gürültü tasvir edilmemiştir.

İletişim modeli, geri dönüşün (cevabın) peygamberden Allah'a doğru ya doğrudan, ya da bir melek aracılığıyla akış gösterdiğini ifade etmektedir. Sıradan insanların Allah'la direkt olarak iletişim kurmaları oldukça takdir görmektedir. Bu nedenle, bir geri bildirim (cevap) yapısında böyle bir olayın peygamber tarafından meydana getirilmiş olabileceğini ileri sürmenin gereksizliği açıkça görünmektedir. Melek kanalı cevap için hala mümkündür.

Peygamberlere gönderilen mesajların tamamı potansiyel olarak olumludur. Fakat onların ümmetleri bu etkileri bir bütün olarak aynı şekilde görmemişlerdir. Ancak, peygamberler, kendilerine öğretildiği şekliyle sorumluluklarını yerine getirmişlerdir (11:57; 7:79; 7:93).⁸²

b. Allah'ın Hz. Meryem'le İletişimi

Kur'an'ın açıklamasına göre Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem bir peygamber değildi. Fakat oldukça dindar bir kişiydi. İbn Hazm ve Kurtubî⁸³ gibi bazı âlimlerin onu peygamber olarak telakki etmelerine karşın, bu çalışma Hz. Meryem'in bir peygamber olarak kabul etmemektedir. Kur'an, onun Allah'ın mesajını alışının tam hikayesini ele almaktadır. Hz. Meryem'e gelen mesaj, bir peygamber kanalıyla gerçekleşen Allah-insan iletişiminin bir örneği olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, daha önce de zikredildiği gibi bu vahiy türü peygamberlere has olmakla birlikte, bütünüyle onlara özel de değildir.

Hz. Meryem, gençliğinde melekler aracılığıyla Allah'tan bir mesaj almıştır. Bu mesaj bir takım müjdeleyici haberleri ve emirleri içermekteydi (3:42-43). Bunu başka mesajlar izledi. Onlardan biri, oğlu İsa'nın doğumu ile ilgiliydi (19:19-26). Kanal, bariz biçimde bir *melekti*. Ancak melek, ona bir *insan* şeklinde göründü. Bu ise, melek aracılığıyla iki şekilde vahiy alabilen bir peygamberden farklı olarak tezahür etmişti. Çünkü normal insan bunu sadece bir insan şeklinde tecrübe edebilirdi.

Mesajın kanalının doğruluğu, mesajın güvenilirliğine yol açacaktır. Ama, melek özellikle de bir *erkek* olarak kendisine görününce Hz. Meryem bu iletişim kanalı hakkında nasıl emin olabilirdi? Meleğin kendisini tanıtmaması (19:19) onu sakinleştirmek için yeterli değildi. Bu yüzden onun iyi bildiği bir mucize gerçekleşmesi mümkündü. Veya Hz. Zekeriyyâ belli işaretleri fark ettirerek bir

⁸² Genelde Allah'ın insanlara gönderdiği mesajların etkisini tartışmak uygun gibi görünse de, ben bu konuya değinmedim. Çünkü o insanlar doğrudan alıcı değillerdi. Bu nedenle uygulama sadece peygamberlerle sınırlandırılmıştır.

⁸³ *Prophecy of Women in the Qur'an* isimli eserime bakınız.

meleği tanıtılabildi. Dahası genç bir kız olarak Hz. Meryem, Allah'ın olağan dışı yollarla kendisine lütufta bulunduğunu öğrendi (3:37).

Büyük bir kesinlikle söylemek gerekirse, bu iletişim dış etkenlerden uzaktı. Melek, Müslümanlarca tam güvene sahip Cebrail idi. Mesajların tahrifi konusuna gelince: Genel olarak kişiler arası iletişimde parazit meydana gelebilme ihtimali var iken, bu iletişim Allah-Hz. Meryem etkileşimine özgü bir durum idi. Zaten parazitin/engelin olduğu yer, olumlu bir etki meydana gelmesinin en az beklendiği yerdir. Bu iletişimin gerçekleşmesinde, onun emirlere olumlu cevap verdiği görülmektedir. Kur'an, Hz. Meryem'i sadâkatin ve Allah'ın emirlerine inanmanın mükemmel bir örneği olarak takdim etmektedir (66:12). Yine onun hamileliği ve sonucuyla ilgili Allah'ın emirlerine olumlu cevaplar verdiğini kanıtlamak için Kur'an, bahsi geçen son emre nasıl da yapıştığını anlatan diğer delilleri de kullanmaktadır (19:29).⁸⁴

SONUÇ

Bu meydana çalışmamız Kur'an'ın incelenmesinde, özellikle de Allah-insan etkileşiminin tahlilinde iletişim modellerinin son derece faydalı araçlar olduklarını göstermiştir. Allah ile insanoglu arasında gerçekleşen iletişimin Kur'anî karakteristiğini takip ederek bu çalışmamız Allah'ın sürekli kaynak, insanın ise sürekli alıcı konumunda olduklarını ortaya koymuştur. Vahye dayalı iletişim biçimindeki mesaj soyuttur. Dolayısıyla mesajın rüya ya da kalp yoluyla (ilhâmen) iletilmesi, onu bir parça nazik yapabilmektedir. Yine de bu yol, Allah'ın insanlarla iletişime devam ettiği tek yöntemdir.

Allah'ın insanla bir perde arkasından görüşerek gerçekleştirdiği iletişim modelinde Allah insanla direkt olarak konuşmakta, fakat kişi O'nu görmemektedir. Hz. Musa, Allah'la bu şekilde karşılıklı konuşma ayrıcalığına zorlandığına inanmıştı. Bazı âlimler Allah'ın huzuruna yükseldiği zaman Hz. Muhammed'in de aynı şekilde konuştuğunu ifade etmektedirler. Ancak, Allah-Hz. Muhammed etkileşiminin bu örneği Hz. Muhammed'in gece yolculuğu ve yükselişi hadisine dayandırılarak, bir perde arkasından gerçekleşen iletişim modelinden ayrı kabul edilmektedir.

Peygamberlerle gerçekleşen iletişim modeli Cebrail'i kaynak olarak belirtmektedir. Bu, Allah'ın peygamberlerle gerçekleştirdiği iletişimde birine özel

⁸⁴ Kur'an'da da yer aldığı gibi (2:259) Allah ile Hz. Üzeyir arasında gerçekleşen iletişim, Allah-insan etkileşiminin bu modeline başka bir örnek gibi görünmektedir. Ancak ismi o ayette açıkça belirtilmemektedir. Daha fazla bilgi için bkz.: İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 40-42. Buna ilaveten Kur'an'da ismi hiç geçmeyen Hızır'ın da iletişim yoluyla Allah'tan bir bilgi almış olma ihtimali yüksektir (18:65). Çalışmamızda yer alması gereken bu konunun açılımı Kur'an'da anlatılmamaktadır. Bkz.: İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 305-306.

olmayıp, aksine standart bir tarzdır. Bazı tefsirci ve tarihçilerin burada gürültüyü mümkün görmelerine karşın, biz diğerini desteklemekteyiz. Allah-insan iletişimleri yukarıda gösterildiği gibi olumlu etkilere sahiptirler. Belki vahiy tarzında gerçekleşen iletişim bunun dışında tutulabilir. Çünkü kaynak, kanal ve mesaj belirsizlik arz edebilmektedir. Cevap Allah-insan iletişimde aşırı derece önemlidir. Çünkü onun eksik olması bazı iletişim modellerini eleştiriye maruz bırakmaktadır. Sonraki iletişimini şekillendirmek için geri bildirim almasına ihtiyacı olmamasına rağmen Allah-insan etkileşiminde bulunması mümkündür. Bu sebeple de, geri bildirim bu şekilde iletişim biçimlerinde kendini göstermektedir.